

FILOZOFIJA I ODGOJ – RUSSELLOV DOPRINOS

Milena Radovan Burja

Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja
predškolske djece
Sveučilište u Zadru

UDK: 1:37.0

Izvorni znanstveni članak
Original scientific article

Primljeno

: 2006-9-7

Received

SAŽETAK

U članku se promišljaju Russellovi stavovi o prirodi i predmetu filozofije, obrazlaže se geneza Russellove težnje da filozofiju zasnuje po uzoru na znanost i poteškoće u vezi s tim radi specifičnosti pitanja vrijednosti. Iz motrišta Russellovog shvaćanja zadatka filozofije da, kao misaono nastojanje oko brojnih pitanja bude poseban način istraživanja i otvara prostor za upitnost i kritičnost, ističe se važna uloga odgoja i društva u promicanju slobodnijeg i odgovornijeg zauzimanja za ostvarenje boljeg svijeta.

***Ključne riječi:** filozofija, znanost, odgoj, istraživanje, općeprihvatljiva etika, kritičnost*

UVOD

Bertrand Russell, veliki mislilac 20. st., filozof, matematičar, zagovaratelj intelektualne slobode i slobode društva, borac za mir i ljudska prava, veličinom svoje svestranosti uvijek iznova izaziva poticaje za rasprave o većini današnjih pitanja i problema, kao što je to činio za vrijeme svoga dugog i plodonosnog života. Rukovodeći se "čežnjom za ljubavlju, traganjem za spoznajom, te samilošću za patnje čovječanstva"¹, brojnim je djelima, kao i svojim praktičnim angažiranjem pokazao da osjeća i proživljava probleme s kojima se susreće suvremeni svijet, dajući svoj prilog njihovom osvještavanju i rješavanju. Kroz filozofsku analizu i argumente kojima sugerira neke od ciljeva odgoja koji bi unaprijedili odgojnu praksu i uputili na kritičku zainteresiranost za širenje spoznaja i znanosti za dobrobit čovječanstva, također iz svog motrišta etičkog,

¹ B. Russell, *Autobiography*, London, 1967., str. 9.

društvenog i političkog okvira propituje načine pomoću kojih bi se oni ostvarivali, te je tu na tlu filozofijskoodgojnog propitivanja biti odgoja, zalaganja za slobodu i istraživanje u odgoju, kao što i filozofiju izvorno veže uz istraživački proces.

RUSSELLOVA KONCEPCIJA FILOZOFIJE

Već pri samom pokušaju određenja Russellovog shvaćanja filozofije nailazimo na probleme na koje općenito nailazimo pri pokušaju određenja većine njegovih shvaćanja u filozofiji. Teškoće izvire iz velikog broja objavljenih djela u kojima su na raznim mjestima izložena vrlo različita shvaćanja koja je često mijenjao, te je dao različite odredbe filozofije u raznim kontekstima svog filozofiranja, tražeći istinitije i suvremenom životu bliže određenje.

Tako on najprije zastupa stav da je filozofija znanost, ili bi to barem trebala postati, da je svaki filozofski problem u krajnjoj liniji logički, te da je logika bit filozofije. U skladu s takvim shvaćanjem o znanstvenosti filozofije i o logici kao njezinoj jezgri, Russell se u ovoj fazi protivio tome da se u filozofiju uključe etika, društvena i politička problematika i slična područja, pa je i svoje vlastite stavove, kojima je izražavao shvaćanja o tim pitanjima, smatrao da ne spadaju u filozofiju.

Kasnije je Russell promijenio svoja shvaćanja, polako napušta ideju o znanstvenosti filozofije, pa u skladu s tim ne daje logici tako veliko značenje kao prije, a samu filozofiju sada razmatra u širem smislu, uvodeći u nju mnoge probleme koje prije nije smatrao filozofskim. Tako piše: "Shvatanja o životu i svetu koja nazivamo "filozofskim" proizvod su dve vrste činilaca. Prvi su nasleđena religijska i etička shvatanja, drugi, neka vrsta istraživanja koje bismo mogli nazvati "naučnim", upotrebljavajući ovu reč u najširem smislu. Pojedini filozofi znatno su se razlikovali u pogledu udela koji su ovi činoci zauzimali u njegovim sistemima, ali ono što karakteriše filozofiju jeste, u izvesnom stepenu, prisustvo oba ova činioaca.

"Filosofija" je reč koja se upotrebljavala na razne načine, čas u širem, čas u užem smislu. Ja predlažem da se upotrebi u jednom vrlo širokom značenju koje ću sada pokušati da objasnim. Filosofija, kako ja razumem ovu reč, jeste nešto srednje između teologije i nauke. Kao i teologija, ona se sastoji iz razmišljanja o predmetima o kojima bi neko određeno znanje bilo nepouzđano, ali, kao i nauka, ona se više poziva na ljudski razum nego na autoritet, bez obzira na to da li je u pitanju autoritet tradicije ili otkrovenja. Mogao bih da kažem da sve određeno znanje spada u nauku; a sva dogma, tj. ono što prevazilazi određeno znanje, spada u teologiju. Ali između

teologije i nauke nalazi se Ničija zemlja, koja je izložena napadu s obe strane; ta Ničija zemlja jeste filozofija."²

Filozofija, dakle, spada u sferu Ničije zemlje, koja se nalazi između teologije i znanosti, te za razliku od znanosti, koja posjeduje čvrsto znanje i teologije koja ima svoje dogme o onome što nadilazi mogućnosti znanja, filozofija pokušava racionalnim raspravljanjem postići vjerojatnost o pitanjima na koja znanost ne može odgovoriti, a na koja teologija daje svoje odgovore. Glavni je zadatak filozofije postavljanje i proučavanje pitanja ontološke, gnoseološke i vrijednosne prirode, a pokušaj da se na njih dobije odgovor može ostati neuspješan.

Russell ističe da postoje neki problemi koje mnogi ljudi smatraju zanimljivima, koji ne pripadaju nijednoj posebnoj znanosti, a zajednička im je sumnja u ono što općenito važi kao znanje, te se filozofiranje, po njemu, sastoji u tome da sumnju s kojom započinje, uklanja.

Sumnje o kojima Russell govori rezultat su pitanja postoji li neko znanje na svijetu koje je tako izvjesno da nijedan razuman čovjek u njega ne bi mogao posumnjati. Russell postavlja to, u osnovi descartovsko pitanje koje su postavljali engleski klasični empiristi od Lockeja do Humea, uz svoj nezaobilazan skepticizam, s tim da njegov skepticizam nije samo metodički nego i teorijski, jer, smatra on, "kada jednom uočimo prepreke na koje nailazimo pri pokušaju da pružimo nedvosmislen i uverljiv odgovor, onda smo već duboko zašli u izučavanje filozofije. Filozofija je, naime, samo pokušaj da se na takva poslednja pitanja kritički odgovori, pošto smo prethodno istražili sve što takva pitanja čini zagonetnim i pošto smo shvatili svu neodređenost i zbrku na kojima počivaju naša uobičajena shvatanja, a ne nepažljivo i dogmatski kao što to činimo u običnom životu, pa čak i u nauci."³

Skepticizam s kojim Russell nastupa je umjeren; on kritizira apsolutni skepticizam suprotstavljajući mu metodičku skepsu, poistovjećujući je s kritikom koja predstavlja bit filozofije, a bit metodičke sumnje nije u odbacivanju ili osporavanju mogućnosti spoznaje, nego u temeljitom kritičkom ispitivanju onoga što nam se čini kao spoznaja.

Zato filozofija, smatra Russell, treba kritički preispitivati principe na kojima počiva znanstvena i zdravorazumska spoznaja, čak i više od toga, znanje za kojim ona teži nastaje iz kritičkog ispitivanja temelja naših uvjerenja, predrasuda i vjerovanja.

U fazi kada zagovara ideju o znanstvenosti filozofije, Russell smatra da se filozofsko znanje ne razlikuje bitno od znanstvenog znanja, da

² B. Russell, *Historija zapadne filozofije*, Beograd, 1962., str. 13.

³ B. Russell, *Problemi filozofije*, Beograd, 1980., str. 45.

rezultati do kojih dolazi filozofija nisu bitno drugačiji od onih koje postiže znanost, nego da je bitna karakteristika koja filozofiju razlikuje od znanosti kritika. Filozofija, u stvari, kritički ispituje načela koja se koriste u znanosti i u svakodnevnom životu.

Nešto malo kasnije, 1917. god. u djelu "Misticizam i logika", Russell se ispravlja i kaže da nisu rezultati nego metoda ono što se može primijeniti iz sfere posebnih znanosti u sferu filozofije, a bit je tako shvaćene filozofije analiza.

Russell je, naime, od početka zagovarao filozofije kao znanosti, ponesen obećanjima koje je pružala nova metoda logičke analize o mogućim odgovorima na tradicionalna filozofska pitanja, zagovarao primjenu znanstvene metode u razmatranju filozofskih pitanja, s tim da je ta metoda najprije bila logika koju je smatrao znanošću i jezgrom filozofije, te je i filozofiju želio izgraditi po uzoru na znanost. Kasnije, međutim, podrazumijevajući pod znanošću empirijska istraživanja koja su verifikabilna i kao takva ideal pouzdanog znanja, Russell vidi ulogu filozofije u pružanju hipoteza empirijskoj znanosti, u preispitivanju i kritici njezinih metoda i rezultata.

Filozofija, iako nije empirijska znanost, svoje postavke treba zasnivati na temelju spoznaja znanosti i po uzoru na egzaktnu znanost, s tim da je znanost (a ne logika i matematika, kao ni filozofija) jedina koja daje nove spoznaje. Filozofiji ostaje bavljenje pitanjima na koja u danom trenutku određen i izvjestan odgovor nije moguć. U djelu "Ljudsko znanje" Russell obrazlaže da je filozofsko pitanje ono koje nije sposobno za određen odgovor, i to samo dotle dok nije sposobno za određen odgovor. Čim neko pitanje sazre za određeni odgovor, ono prelazi u područje neke posebne znanosti.

Međutim, "filozofiju treba izučavati ne zbog nekih konačnih odgovora na pitanja koja postavlja, budući da, po pravilu, ni za jedan konačan odgovor ne znamo da li je istinit, već upravo zbog samih pitanja; jer ta pitanja proširuju našu zamisao o onome što je moguće, obogaćuju našu intelektualnu uobrazilju i smanjuju dogmatsku sigurnost koja zatvara duh za spekulaciju."⁴ Osim pitanja na koja će se jednom moći odgovoriti, smatra Russell, u filozofiju spadaju i takva pitanja na koja određen odgovor nikada neće biti moguć. "Ima niz pitanja koja su mislioci sebi postavljali u ovo ili ono vrijeme, a da znanost ne može odgovoriti na njih. Isto tako, oni koji pokušavaju misliti svojom glavom, neće povjerovati u gotove odgovore što ih daju proroci. Zadatak je filozofije da istraži ta pitanja, a katkada i da ih odbaci. Tako, na primjer, možemo doći u iskušenje da upitamo što je

⁴ Isto, str. 155. i 156.

smisao života, ako ga uopće ima. Ima li svijet neku svrhu, da li tok povijesti nekamo vodi, ili su to besmislena pitanja? Zatim postoje problemi kao što je onaj da li prirodom doista upravljaju zakoni, ili mi to samo mislimo jer volimo vidjeti stvari u nekom redu. Nadalje, tu je i opće pitanje da li je svijet podijeljen u dva zasebna dijela – duh i materiju, i ako je tako, kako se oni drže zajedno. A što da kažemo o čovjeku? Da li je on mrvičak prašine što bespomoćno gmiže malom i nevažnom planetom, kao što izgleda astronomima? Ili je pak, kako drže kemičari, hrpa kemikalija koje su vješto povezane? Odnosno, da li je čovjek onakav kako izgleda Hamletu – uzvišen umom, bezgraničan u pogledu sposobnosti? Ili je, možda, sve to odjednom?"⁵

To su pitanja tradicionalne metafizike i etike, Russell ih stalno postavlja, pitajući se je li sva ta najelementarnija pitanja spadaju u filozofiju ili ne spadaju, te kako ih rješavati.

Smatrajući da se odgovori što ih filozofija daje na ta pitanja ne mogu dokazati kao potpuno istiniti, a da raspravljanje o njima nezaobilazno u filozofiji, tvrdi da je vrijednost filozofije upravo u njezinoj neizvjesnosti. Stalno budna za sve oko sebe, kroz upitnost i kritiku ta "znanost o mogućem" (*Mysticism and Logic*), koristi metodu logičke analize, pa: "Filosofi koji su uzeli logičku analizu kao glavni predmet filosofije... otvoreno priznaju da je čovečji intelekt nesposoban da nađe konačne odgovore na mnoga pitanja od najdubljeg značaja za čovečanstvo, ali odbijaju da poveruju da postoji jedan "viši" način saznanja, pomoću kojega mi možemo da otkrijemo istine skrivene od nauke i intelekta. U naknadu za ova odricanja, oni su bili nagrađeni otkrićem da se na mnoga pitanja koja su ranije bila zamagljena metafizikom može pouzdano odgovoriti pomoću objektivnih metoda, koje ne mogu ništa od temperamenta samoga filozofa osim njegove težnje da razume. Uzmite jedno od pitanja kao što su na primer: Šta je broj? Šta su prostor i vreme? Šta je duh, a šta materija? Ja neću da kažem da mi ne možemo tu i tamo dati i konačne odgovore na sva ova stara pitanja, ali tvrdim da je otkrivena jedna metoda kojom se, kao i u nauci, možemo malo pomalo približavati istini, i u kojoj svaki novi stadijum proizlazi iz usavršavanja, a ne odbacivanja, onoga što je ranije proteklo."⁶

Iako su Russellove tvrdnje često proturječne, nedovršene i isprepleću se jedna s drugom, a njegov stav o predmetu i prirodi filozofije u raznim djelima vrlo različit, od shvaćanja filozofije kao opravdanja znanosti, tj. znanstvene metode i sintetičkog znanstvenog pogleda, do određenja filozofije kao duhovne aktivnosti koja nije bitno znanstvena nego je jednako

⁵ B. Russell, *Mudrost Zapada*/preveli M.i I: Salečić/, Split, Marjan tisak, 2005., str. 8.

⁶ B. Russell, *Historija zapadne filozofije*, Kosmos, Beograd, 1962. str. 797.

izložena napadima i znanosti i teologije, jer se bavi pitanjima svijeta i života koja se ne mogu dokazati, ipak Russell ostaje dosljedan tvrdeći da je filozofija kroz povijest i danas, svojim raznim pravcima, školama i problemima, spekulativna i znanstvena, i da to treba biti.

Mogli bismo reći da Russell stoji na poziciji tradicionalne filozofije, ali da njezine ambicije želi rješavati novom metodom. Ipak, priznaje da ostaje jedno široko polje koje tradicionalno pripada filozofiji, a gdje su nedovoljne znanstvene metode. To je područje koje u sebi sadrži krajnja pitanja vrijednosti, a na koja sama znanost ne može dati konačan odgovor.

FILOZOFIJA I PITANJA VRIJEDNOSTI

Rusellova se ambicija da se stvori jedna strogo znanstvena filozofija s metodom koja bi bila u stanju davati precizne odgovore kao i znanost, saplela u vezi s temeljnim pitanjima vrijednosti, kao i s pitanjima o temeljima vrijednosti. Kako znanost utvrđuje istine, a etika se bavi vrijednostima, a budući da se temeljne vrijednosti ne mogu znanstveno dokazati, Russell je smatrao da za etiku nema mjesta u znanstveno orijentiranoj filozofiji, te da bi sve vrijednosne sudove trebalo isključiti iz filozofije, s tim da smatra da jedino što u vezi s etikom unutar filozofije može ostati jest argument da etičke propozicije trebaju biti izražene u optativnom vidu, a ne i indikativnom. Jer, ako je etika u pitanju, smatra Russell, nemoguće je proizvesti konkluzivne intelektualne argumente i dokazati da, npr., ukoliko se dvoje ljudi razilazi oko gledanja na ispravnost nečega, da je jedno u pravu, a drugo griješi, ili da oba nisu u pravu, ili da nema dovoljno osnove da se bilo koje gledište prihvati.

Ovako je Russell mislio kad je zastupao emotivističko gledište u etici, u vrijeme kad je zagovarao strogu znanstvenost filozofije. Kako je i jedno i drugo gledanje promijenio, a pravo tlo filozofije pronašao da je u neispitanoj sferi spoznaje, gdje se nalaze i pitanja o vrijednostima, tako su etika i sva pitanja vrijednosti ostali u sferi njegove koncepcije filozofije, ali s bitno drugačijim statusom od onoga što ga ima znanstvena filozofija.

Razdvajanje spoznajnog i vrijednosnog ostalo je prisutno kroz sva njegova djela. Filozofija prirode, kaže Russell, jedna je stvar, a filozofija vrijednosti sasvim druga, te ono što mi mislimo da je dobro, što odobravamo, ne mora se poklapati s onim što jest; činjenično i vrijednosno ne moraju se poklapati, a često se i razilaze.

Russell nalazi glavne argumente za razdvajanje kognitivnog i vrijednosnog u tome da su temeljni stavovi etičkih koncepcija nedokazivi. Ali, on je također pokazao da su temeljni postulati i u spoznajnoj sferi

nedokazivi. Iako se to dvoje ne može identificirati, jer je sama priroda predmeta o kojima je riječ, drugačija: u znanosti spoznajemo istinu, u vrijednosti smisao, ipak i jedno i drugo spadaju u ljudsku spoznaju različite vrste i stupnja objektivnosti, a njihovo nekritičko, ili pak namjerno razdvajanje, može odvesti i često je vodilo raznim mogućnostima zlouporabe znanosti i neuvažavanja smisla, gdje čovjek izigrava svoju odgovornost za istinu i smisao u odnosu na postojanje i opstanak kao takav. Zato je izuzetno važno da filozofija, kao ljubav prema mudrosti, kao znanje i osjećaj, u upitnosti i promišljanju svega što se izvorno čovjeka i svijeta tiče, bude ujedno odgovoran način istraživanja svih tih pitanja.

RUSSELL O ODGOJU

Kako "čovjeka kao društveno biće ne zanima samo otkrivanje svijeta; jedna je od njegovih zadaća da djeluje u njemu"⁷, a djeluje uvelike i odgojnim procesom, Russell je raspravljao o mnogim pitanjima odgojne teorije i odgojnog djelovanja, promišljajući o ciljevima odgoja, o sposobnostima i ulozi obrazovanja i odgoja u njihovu razvoju, obrazlaže važnost društvenog okvira za mogućnosti i ideale odgajanja, analizira načine usklađivanja odgajanja individualnosti i odgajanja građanina. Nezaobilazno se dotiče problema klasnih razlika, indoktrinacije u odgoju, slobode i discipline u odgoju, pitanja školstva, te mnogih drugih tema.

Važnu ulogu odgoja vidi u povezanosti s etičkom ulogom društva, zagovarajući takvo uređenje u kojemu bi sami društveni odnosi činili korisnim za pojedinca ono što je korisno za čitavu zajednicu, te bi cjelokupna organizacija društva, institucije, zakoni i kontrola trebali štititi opće dobro usmjeravajući ljudsko djelovanje u skladu s etikom čiji je temeljni princip da treba težiti maksimalno mogućem dobru svih ljudi. Opravdanje za navođenje pojedinaca i društva općenito da žele opće ljudsko dobro i podređuju mu svoj osobni interes, Russell izvodi iz argumenta "prosvijećenog sebičnjaštva", te objašnjava da se u suočavanju pojedinca ili društva s realnom situacijom u svijetu i posljedicama mogućih postupaka koji bi imali loše posljedice za čovječanstvo općenito, krije dovoljan razlog da ih se pridobije za ponašanje u skladu s općim interesima, radi vlastitih tako bolje ostvarljivih interesa. Zato u mogućnosti općeprihvatljive etike da će je razložno prihvatiti ogromna većina ljudi odobravanjem onih postupanja koja vode maksimalno mogućoj realizaciji općeg dobra, Russell vidi objektivnije rješenje za ljudsko djelovanje, te bi prosudbe ljudi u skladu

⁷ B. Russell, *Mudrost Zapada*, Marjan tisak, Split, 2005., str. 312.

s tim principom bile etički istinite, a neuvažavanje toga principa bi bila etička neistina i zabluda.

Do ovakvih je shvaćanja Russell došao, kao općenito u svojim filozofskim promišljanjima, mijenjajući svoje stavove, trudeći se doseći njihovu veću istinitost i opravdanje, te, za razliku od objektivnosti znanosti, priznaje da "Etika ne sadrži tvrdnje, bilo istinite ili lažne, nego se sastoji od želja izvjesne opće vrste, naime, takvih želja koje se odnose na želje ljudi uopće"⁸.

Russell je svjestan problema koji izvire iz pitanja kako pomiriti nespoznajni i neznanstveni karakter moralnih sudova s pozivom na njihovu objektivnost, te tu objektivnost veže s određivanjem dobra kao društvenog pojma. Dobro nije jednostavno ono što se želi, nego je dobro ono koje se želi i prihvaća zato jer je dobro za sve, a to je, smatra Russell, dobar život ispunjen srećom, inteligencijom, razumijevanjem i ljubavlju. Moralna pravila, obrazlaže Russell, služe kao sredstvo za ono što je dobro, te se uklapaju u dio racionalnog izbora za utilitarističko ostvarenje opće prihvatljive etike.

Težnju da zasnuje predmet općeprihvatljivu etiku Russell nije ostvario, to je bilo preambiciozno jer je etika vrlo složena problematika i princip "općeg dobra", iako nužno opravdan, sam nije dovoljan. Isto tako, tretirajući pitanja odgajanja kao važan dio mogućnosti da se s pomoću odgoja mijenjaju svijet i društvo, Russell nije oslanjao svoja očekivanja samo na etičkim osnovama, premda od njih polazi, nego je svoja shvaćanja odgoja spoznao iz cjelokupne složenosti etičkoga i društvenog okvira.

Kao važan dio etičke podloge shvaćanja ciljeva odgoja Russell naglašava odgajanje karaktera već od najranije dobi, kombinirajući vješto vođenje od roditelja i odgajatelja s djetetovim iskustvima i potrebom druženja s drugom djecom. Zatim, omogućujući prilike za sveukupni djetetov razvoj, odvija se razvoj intelekta gdje se potreba za ugodom dovodi u ravnotežu s brigom za djetetovu spoznaju i rasuđivanje, potreba za uvidom u općeprihvatljiva ponašanja s poticanjem razvoja i usvajanja kulture, a djetetove se sposobnosti stavljaju u službu njegova vlastita razvoja i razvoja društva.

ODGOJ POJEDINCA ILI ODGOJ GRAĐANINA?

Russell se zauzimao za odgoj djece kao slobodnih građana svijeta. Odgoj bi trebao nadilaziti sve eventualne uskosti i predrasude koje

⁸ B. Russell, *Religion and Science*, Oxford University Press, p. 237.

ograničavaju razvoj djetetovih potencijala i izbjegavati indoktrinaciju. Zato je odgajanje za slobodu kao vrijednost, orijentaciju i pretpostavku za racionalan izbor ostvarenja sebe i svojih potencijala jako važan i povezan je s odgojem za odgovornost. Dijete kao pojedinac usmjerava se na odmjerenje i razvoj svojih sposobnosti i karaktera s obzirom na ono čemu se teži – budućem građaninu. Russell ističe da odgajanje pojedinca kao takvog nije isto što i odgajanje korisnog građanina. Pojmovi o tome što tvori dobro pojedinca mogu se razlikovati kod različitih ljudi, isto tako se mogu razlikovati shvaćanja o tome što je odgajanje pojedinca a što pripremanje za dobrog građanina. Russell iznosi misao, koju povezuje sa shvaćanjem Leibnizovih monada, da pojedinac treba odražavati svijet. Međutim, nije dovoljno samo odražavati svijet, potrebne su emocije, znanje; potrebna je također moć da bi čovjek mogao prouzročiti neku promjenu, utjecati na nešto, odražavati nešto na način znanja, emocija, htijenja, u službi svog usavršavanja. Čovjek kao pojedinac može imati sve to, međutim, tek pomoću obrazovanja, vježbe i odgoja, surađujući i u interakciji s drugima, on funkcionira i kao član društva.

Ciljevi odgoja se u svim društvima izvode iz ciljeva društva, neka društva čak postavljaju cilj neki ideal kojemu se teži, koji odgojem treba ostvariti. Russell smatra da je teško ostvariti neki ideal građanina, da je samo postavljanje ideala neadekvatno, jer čovjek svojom kreativnošću i izuzetnošću može nadmašivati granice ideala koji postavlja moć, bilo koje prirode, te društvo teži odvratiti prosječnog čovjeka od postignuća koja društvu nisu potrebna. To ne ohrabruje kreativnost, nego čovjeka shvaća kao sredstvo za ciljeve društva, a ne i kao vrijednost po sebi, kantovski rečeno. Zato Russell nije protiv svojevrsne pobune u ime širenja prostora slobode, s tim da se ona odgovorno odvija u orijentaciji na vrijednosti i opće dobro, za razliku od slijepog pokoravanja obrascima proizvedenim rigidnim komformističkim odgajanjem i indokrinacijom.

Rasprave oko toga treba li dati prednost u odgoju odgajanju građanina kao člana društva ili odgajanju pojedinca vođene su i vode se, obrazlaže Russell, kako u odgojnoj teoriji, tako i u politici, u etici i metafizici. Problem je, što se odgajanja tiče, postavljen na jednostavno praktičan način, tako da se ciljevi odgoja izvode iz ciljeva društva, a da su za taj proces zainteresirane i neke druge sastavnice društva, npr. Crkva. To se može pratiti kroz povijest razvoja borbe za utjecaj na temeljno shvaćanje cilja odgoja, pa je npr. u srednjem vijeku obrazovanje podrazumijevalo obrazovanje svećenstva, od renesanse do nedavno prevladava shvaćanje cilja odgoja obrazovanja i odgajanja građanina, bilo sa striktnim osobinama gentlemena u okviru pripadnosti određenom društvenom sloju, bilo u duhu kasnijih shvaćanja pojma građanina. Tako, u tradiciji srednjeg vijeka

pobožnost i određena smjernost su bile glavne osobine koje se njegovalo, individualno više nego kao građanina. Kršćanska je religija, budući da se u početku pojavljuje među ljudima koji nemaju političke moći, usmjerena na odnos duše pojedinca prema Bogu i tiče se odnosa prema svome bližnjem, proizlazeći iz čovjekovih vlastitih emocija, ne iz zakona i društvenih institucija. Međutim, od Konstantina se pojavljuje politički element kršćanstva i, dok je prije njega, kršćanska dužnost bila ne pokoravati se državi, za njegovog doba i dalje, uglavnom se uspostavlja kao pravilo pokoravati se državi, pa se njeguju i odgajaju sposobnosti i osobine koje to odražavaju. Protestantizam je pak kaže Russell, započeo pobunu protiv neupitnih autoriteta i stavio u prvi plan osobine odgovornosti pojedinca.

Sam Russell se zalaže za toleranciju i međusobno uvažavanje religijskih shvaćanja, kao što se općenito zalagao za toleranciju, jer: "Tolerancija je preduvjet društvu u kojem će se razvijati istraživanje."⁹ On se upušta i u kratku analizu karaktera religija s obzirom na politiku. Tako, u političke religije ubraja konfucijanizam i islam, budizam nije politička religija, iako ne djeluje uvijek tako. Russell smatra da komunizam, kakav je postojao u tadašnjem Sovjetskom Savezu, također nastupa kao religija, politička religija, a komunistička partija u stvari zauzima ulogu Crkve. Kako je Russell duboko zainteresiran za mogućnost slobode i kritičkog promišljanja, možemo prosuditi što je o tome mislio.

Russell ne zaobilazi ulogu religije u odgoju, religiju shvaća kao složeni fenomen koji ima individualni i društveni aspekt, daje neke primjedbe i razlike između religijskog utjecaja na etičnost i opredjeljenja za etičnost na temelju racionalnog uvida i spoznaje o posljedicama u društvenom kontekstu, te se zalaže za šire i otvorenije odgajanje građanina kao ono koje može unaprijeđivati pojedinca i društvo, a da uvaži i njeguje duhovnost. Ako je mudro, odgajanje za građanstvo može sačuvati ono što je najvrjednije u individualnoj kulturi i tradiciji, s tim da ne smije biti kratkovidno tako da sprječava čovjeka u razvoju njegovih sposobnosti, ne smije ga činiti sredstvom za vladajuće ciljeve, nego stvarati mogućnosti da, realizirajući svoje najbolje potencijale, ujedno služi općem dobru.

Russell uviđa i problem da odgajanje, čiji je cilj stvoriti dobre građane, može biti od društva usmjereno na podršku postojećeg stanja ili mijenjanje. On se ne boji promjene, u nju uključuje kritičnost zainteresiranu za bolje, te smatra da se tako kreativnosti daje prednost pred pukim održavanjem i reprodukcijom postojećega. Reakcionarnost često cementira ono što je u interesu moćnijeg sprječavajući nadarene, kritičke i kreativne

⁹ B. Russell, *Mudrost Zapada*, Marjan tisak, Split, 2005., str. 313.

pojedince da se izraze ili napreduju ako njihove sposobnosti nisu u izravnoj podršci moći.

RUSSELL O ODNOSU ZNANOSTI, ODGOJA I DRUŠTVA

Jedan od važnijih vidova odnosa prema odgoju pojedinca, samo u skladu s očuvanjem postojećeg stanja i odgajanja građanina kao člana društva, odražava, smatra Russell, stav prema znanosti i njezinim istraživanjima. Znanost je razvila i razvija tehnike, koje su bitno tehnike otkrivanja, znači promjene. Russell je čvrsto vjerovao u znanost, zalagao se za razvoj znanosti i uvođenje znanstvenih modela u spoznaju i život, ali je uviđao njezine granice; prva proizlazi iz induktivnog karaktera znanosti, pa nije u stanju pružiti potpunu izvjesnost i otvorena je sumnji, a drugu granicu znanosti postavljaju vrijednosti, jer ih znanost ne može ni dokazati ni opovrći, u čemu se kriju mogućnosti zlouporabe i manipuliranja pa može proizvesti velike štete čovjeku i čovječanstvu. Zato on analizira opasnosti koje proizlaze iz razvoja znanosti i tehnike, te u svom djelu "The Scientific Outlook", prije Huxleya i prije Orwella, opisuje "znanstveno društvo", svojevrsnu totalitarnu negativnu utopiju i život u tako organiziranom društvu. Zamišlja takvo društvo koje bi bilo organizirano kao svjetska država, s centralnom vladom, vojskom i organizacijom proizvodnje, u kojem ne bi bilo rata, ni ekonomske anarhije, kao ni straha od nezaposlenosti i siromaštva, znanstveno bi se regulirali kvantitet i kvaliteta priraštaja stanovništva, a sve to upotrebom najboljih znanstvenih tehnika u proizvodnji, odgoju i propagandi. Odgoj i život u takvoj totalitarnoj državi bili bi strašno rigidni i neslobodni za čovjeka, suzbijala bi se svaka inicijativa i neposlušnost, a njegovali bi se osjećaji odanosti znanosti i državi. Russell upozorava da bi svijet postupno postajao sve mračniji i strašniji, a na kraju bi se takav sustav morao urušiti.

Russell otkriva je da je taj prikaz mogućih strahota totalitarne utopije prikazao kako bi upozorio da su sve to mogućnosti koje bi se mogle ozbiljiti u svijetu upravljanom znanostju bez ljubavi i uvažavanja smisla, te da znanstveno društvo, kako ga je on opisao, ne treba shvatiti kao potpuno ozbiljno proročanstvo, nego kao pokušaj da se prikaže svijet koji bi rezultirao kada bi znanstvena tehnika vladala neobuzdano. On isto tako uviđa da bi opasnosti mogle postati realne, ako znanost ne vodi računa o tome da njezina primjena obogaćuje, a ne zarobljava čovjekov život. Realnost je opasnosti u tome što je znanost u proteklih nekoliko stoljeća pošla putem koji se može označiti kao "prijelaz od kontemplacije k manipulaciji", što sve više postaje znanje-moć za razliku od znanje-ljubav:

"Korak po korak, kako se znanost razvijala, impuls ljubavi koji ju je rodio sve više je slabio, dok je impuls moći, koji je u početku bio samo suputnik, postupno uzurpirao komandu zahvaljujući svom nepredviđenom uspjehu."¹⁰

Samo znanje nije izvor tih opasnosti, kaže Russell kao poštovalac i zagovaratelj razvoja znanosti, ali one koja čovjeku proširuje horizonte spoznaje i koje promiču dobrobit, slobodu i humanost, niti je moć sama po sebi izvor opasnosti. Opasno je imati moć radi same moći, a ne moć radi istinskog dobra. Russell apelira da se znanost ne smije udaljiti od odgovornosti za njezinu primjenu i promicanje čovjekova postojanja.

Da bi se izbjegle sve zamke pritisaka na učenike, da bi se djecu odgajalo u ljubavi za slobodu koju će oni prihvatiti iz razumijevanja posljedica i odgovornosti, a ne iz straha od autoriteta ili kazne, Russell je godine 1927. čak osnovao sa svojom drugom suprugom Dorom Black školu da se u njoj pruža manje autoritativan odgoj i obrazovanje od onih tada postojećih, ali je škola učinila velike gubitke i nije opstala.

Russell je bio osjetljiv na sve društvene probleme, često je naivno htio ispraviti duboko ukorijenjene razlike između slojeva društva, javnih i privatnih škola, osvijestiti da svi trebaju imati šansu da se obrazuju i razvijaju na temelju svojih sposobnosti. Nerijetko je bio prozivan radi svojih liberalnih stavova koje je izražavao spram gotovo svih vidova života, gdje je trebalo osvijestiti ljude za šira i humanija shvaćanja. Istraživački i kritički duh potiče kroz filozofiju, kroz znanost i zainteresiranost za sva pitanja koja čovjek treba rješavati.

Prema pitanjima znanosti i društvo i odgoj treba da budu otvoreni, i to tako da se razvija istraživanje, konflikt između znanstvene otvorenosti i upotrebe znanosti od država i vlada treba izbjegavati, samo ozračje obrazovanja i odgajanja treba ohrabrivati nedogmatičnost i kreativnost. Veliku odgovornost u tome stavlja na odgoj i društvene standarde odobravanja i neodobravanja koji treba da budu u skladu s etikom odnosno treba težiti maksimalno mogućem dobru svih ljudi. Jer, kaže Russell, "U društvu zasnovanom na nepravdi, etička strana odgajanja nikad neće biti ono što bi trebala biti."¹¹

Zato je Russellu važan cjelokupni okvir u kojemu se odvija odgoj. On kritički primjećuje mnoge ograničenosti i štete koje se mogu činiti ako se interesi nekih partikularnih grupa stavljaju iznad interesa čovječanstva. Otpor za pozitivne promjene vidi također u velikoj uniformiranosti koja proistječe iz neupitnog odnosa prema nasljeđu i birokraciji, a i odgoj u suvremenom svijetu sve češće postaje dio borbe za moć između religija,

¹⁰ B. Russell, *The Scientific Outlook*, London, 1954. p. 271.

¹¹ B. Russell, *Education and the Social Order*, London, 1980, p. 100.

klasa i naroda. Odgajanci, iako se ističe da bi trebali biti subjekti u odgoju, još uvijek to nisu ni po načinu uvažavanja njihovih potreba i interesa, ni s obzirom na uvjete ostvarenja svojih potencijala. Dječje interese valja uvažavati, zalaže se Russell i smatra da, usprkos mnogim poteškoćama, načini za sreću i ostvarenje za ljudski rod postoje, samo je nužno da se on opredijeli za njihovu upotrebu. Tu podsjeća na svoje stavove o odnosu između ciljeva i vrijednosti, te apelira da razum i demokratska društva treba da odlučuju o sredstvima za postizanje ciljeva u skladu s već navedenim principom općeprihvatljive etike.

ZAKLJUČAK

Iako je značajniji kao logičar, matematičar i analitičar spoznaje, Russell je ostavio duboki trag i kao filozof društva i čovjeka, kao zagovaratelj poboljšanja odgojne prakse u filozofskom smislu odgajanja za kritičnost i istraživanje, s etičkom podlogom i zahtjevom za sustavnu brigu oko stvaranja uvjeta za istraživanje i humanost te, "ako postoje općevaljana etička načela, moraju se odnositi na ljudsko društvo uopće"¹². I ponovno, iz drugačije, filozofske podloge vezane uz znanost, aktualizirao je sokratovski stav da život treba istraživati da bi bio vrijedniji življenja.

LITERATURA

- Bertrand Russell, *Mudrost Zapada* /preveli Marija i Ivan Salečić/, Split, Marjan tisak, 2005.
- Bertrand Russell, *Education and the Social Order*, London, 1980.
- Bertrand Russell, *Religion and Science*, Oxford University Press, 1980.
- Bertrand Russell, *Autobiography*, London, 1967.
- Bertrand Russell, *Historija zapadne filozofije*, Kosmos, Beograd, 1962.
- Bertrand Russell, *Problemi filozofije*, Nolit, Beograd, 1980.
- Bertrand Russell's *Philosophy*, edited by George Nakhnikian, London, 1974.
- Danilo Pejović, *Suvremena filozofija Zapada*, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1979.

¹² B. Russell, *Mudrost Zapada*, Marjan tisak, Split, 2005., str. 312.

PHILOSOPHY AND EDUCATION – RUSSELL'S CONTRIBUTION

ABSTRACT

In this paper the author discusses Russell's attitudes toward nature and subject of philosophy, explains the genesis of Russell's aspirations to constitute philosophy as a science in order to point out the specific value issues. From Russell's point of view of the task of philosophy, that cognitive aspirations concerning many questions should be special way of investigating and open space for questionability and criticism, one can emphasize the role of education and society in promoting free and more responsible efforts for making a better world.

Key words: *philosophy, science, education, research, general ethics, criticism*